

ЮМШОҚ БУҒДОЙ НАВ ВА ТИЗМАЛАРИНИ СЕЛЕКЦИЯ КЎЧАТЗОРИДА ҚИММАТЛИ БЕЛГИ ХУСУСИЯТЛАРИНИ ЎРГАНИШ.

Қаршиева Умида .Шукуровна. *Қишлоқ хўжалиги фанлари доктори (DSc),
Термез агротехнологиялар ва инновацион ривожланиш институти*
umidaqarshiyeva69@gmail.com <https://orcid.org/0009-0006-8458-0832>

Шерзод ҚУЗИЕВ. *Асисцент. Термез агротехнологиялар ва инновацион
ривожланиш институти*
sherzodquziyev1994@gmail.com <https://orcid.org/0009-0003-0561-3324>

Каримов Абдухолик *Асисцент. Термез агротехнологиялар ва инновацион
ривожланиш институти*
abduxolik.karimov88@mail.ru <https://orcid.org/0009-0009-1181-381X>

Аннотация. Суғориладиган майдонлари учун кузги юмшоқ буғдойнинг ётиб қолишга, касаллик ва зараркунандаларга чидамли, ноқулай иқлим шароитларига бардошли, ҳосилдор, юқори дон сифатларига эга навларини яратиш, наводорлик ва экинбоплик сифатларига эга уруғларини етиштиришнинг илмий асосланган жадаллашган уруғчилик схемасини ҳамда янги навларнинг самарали нав агротехникасини ишлаб чиқишдан иборат.

Калит сўзлар. дастлабки материал, махсулдорлик, кузги буғдой, нав намуналари, дурагайлаш, экиш нормаси, агротехника, ўғит.

Аннотация. Он заключается в создании сортов озимой мягкой пшеницы, устойчивых к покою, болезням и вредителям, устойчивых к неблагоприятным климатическим условиям, продуктивных, с высокими зерновыми качествами для орошаемых площадей, разработке научно обоснованной ускоренной селекционной схемы для выращивания семян с высокими фертильными и урожайными качествами, а также в разработке эффективной агротехники новых сортов.

Ключевые слова: исходного материала, продуктивности, озимой пшеницы, сорта и сортообразцы, скрещивания, норма высева, агротехники, удобрения.

Summary. It consists in creating varieties of winter soft wheat that are resistant to dormancy, diseases and pests, resistant to adverse climatic conditions, productive, with high grain qualities for irrigated areas, developing a scientifically based accelerated breeding scheme for growing seeds with high fertile and productive qualities, as well as developing effective agricultural techniques for new varieties.

Keywords. Initial material, selection, shear-wheel wheat, winter wheat, early ripeness, creating varieties, seeding rate, agricultural technology, fertilizers.

Кириш. Дунё аҳолисини озиқ овқат маҳсулотларига ва саноатни хом ашёга бўлган талабини қондириш кишлоқ хўжалигининг олдида турган асосий вазифа. БМТ маълумотига кўра жаҳон бўйича умумий дон етиштириш 2 млрд 450 минг тонна атрофида бўлиб, шундан 2 млрд 194 тоннаси донли экинлар (буғдой, жавдар, арпа, сули, тритикале, шоли, маккажўхори, жўхори, тарик, маржумак) 256 млн тоннаси дуккакли дон экинлари улушига тўғри келади.

Ривожланган давлатларда мустақкам калта пояли буғдой навларини яратишга ката эътибор қаратилмоқда. Чунки бундай навлардан фойдаланиш экинлар ҳосилдорлигини оширишда муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Шу мунособат билан калта пояли, қимматли белги хусусиятларга эга бўлган генотипларни яратишда қимматли белгиларга Rht генларининг таъсирини ўрганиб улардан фойдаланиш ката ахамиятга эга..

Тадқиқот объекти: сифатида халқаро илмий марказлари ICARDA (International Center for Agricultural Research in the Dry Areas), International Maize and Wheat Improvement Center (CIMMYT, Мексика), Одесса селекцияси ва генетика ИТИ (Украина), Ўсимликшунослик илмий-тадқиқот институти (Россия) Краснодар кишлоқ хўжалик илмий-тадқиқот институти, ва И.Г.Калиненко номидаги Бутун Россия донли экинлар илмий-тадқиқот институтларидан олинган жаҳон коллекцияси нав намуналари.

Тадқиқотнинг усуллари: Дала ва лаборатория тажрибалари умумқабул қилинган услублари асосида ўрганилди, кузатиш, ҳисоблаш ва таҳлиллар Бутунроссия Ўсимликшунослик илмий-тадқиқот институти (1984), «Дала тажрибаларини ўтказиш услублари» (ЎзПТИ, 2007), буғдой нав намуналарини морфологик ва биометрик кўрсаткичлари бўйича баҳолаш «Международный классификатор СЭВ рода Triticum L.» халқаро классификаторининг (Л. 1984) буғдойнинг Triticum авлоди бўйича ишлаб чиқилган услубда, биометрик таҳлиллар қишлоқ хўжалик экинлари навларини синаш Давлат нав синаш комиссиясининг услуби (1985; 1989), Дон ва дуккакли экинлар илмий-тадқиқот институти Ғаллаорол илмий-тажриба станцияси томонидан тавсия этилган (2004) услубий қўлланмалар асосида олиб борилди.

Дон етиштиришни кўпайтириш учун қишлоқ хўжалик экинлари жумладан буғдой навларини доимий равишда яхшилаб боришни талаб этилади. Бу эса ўз навбатида селекция жараёнини такомиллаштириш, турли тупроқ-иқлим шароитларига мос юқори ҳосилдор, дон сифати халқаро назорат талабларга жавоб берадиган буғдой навларини яратишни тақозо этади. Юмшоқ буғдой навларининг ўсув даври давомийлиги нафақат ҳосилдорликни балки ўсимликнинг қурғоқчиликка, касалликларга ва ташқи муҳитнинг ноқулай омилларига чидамлилигини намоён қилади.

Қурбонов. Ғ.Қ, Умарова М.М.ларнинг таъкидлашларича, буғдой ҳосилдорлигини оширишда навнинг хўжалик ва биологик наслий хусусияти катта аҳамиятга эга эканлиги аниқланган [4;6-б.].

Жўраев Д., Дилмуродов Ш., Мелиев А.лар таъкидлашича кузги буғдой етиштириш самарадорлигини ошишига серҳосил, касаллик ва зараркунандаларга чидамли, дон сифати кучли ва қимматли буғдой талабларига жавоб берадиган навларнинг яратилиши сезиларли таъсир кўрсатади. Ҳозирги кунда ҳосилдорликни ошириш масалаларини ечишда селекциянинг роли кун сайин ошиб боради. Чунки нав ҳосилдорлик даражасини кўтариш ва унинг

барқарорлигини таъминлашнинг ўта ишончли ва иқтисодий қулай омилидир [5; 84–91 .-б.].

Илмий-ишларимизда юмшоқ буғдойнинг янги нав намуналари ўсув даври давомийлиги бўйича суғориладиган майдонларда экиб келинаётган ўртапишар нав ҳисобланган "Крошка" нави билан таққослаб ўрганилди.. Тадқиқотлар давомида ўртапишар нав ҳисобланган назорат "Крошка" навининг униб чиқиш-пишиш даври ўртача 229-кун, бошоқлаш-пишиш даври қисқа бўлган қуйидаги С60/60, С 195/02,С 60/45 С 96/ 03,С 47/97,С196/03 тизмаларда ўсув даври 216-218 кунни, ўртапишар тизмаларда 229--232 кунни,(С 95/01, С 196/03), кечпишар тизмаларда 240 кун (С47/97) бўлганлиги кузатилд..Шунинг учун калта пояли навларни аҳамияти суғориладиган деҳқончилик шароити учун ката аҳамиятлидир.Тажрибада ўрганган тизмалар орасида ўсимлик пояси баландлиги 87,4 см дан 110 см гача бўлиб,қуйидаги тизмалар С195/02,С 196/ 03, С74/63 С 60/45 калта пояли ўсимликлар гуруҳига мансуб эканлиги аниқланди. Касалликларга чидамлилиги юқори бўлган қуйидаги тизмалар танлаб олинди.С 60/60,С 195/02,С 95/01, С47/97,С 74/63.Экиннинг ҳосилдорлиги унинг маҳсулдорлиги ва туп қалинлиги билан ифодаланади. Демак, маҳсулдорлик нав ҳосилдорлигини белгиловчи икки асосий кўрсаткичлардан биридир. Селекция жараёнида танлаб олинган ўсимликлар фақат маҳсулдорлик бўйича баҳоланади.

1-жадвал

Юмшоқ буғдой тизмаларида ўсув даври давомийлиги

№	Тизмаларно ми	Ўсув даври, (кун)		Ўсимлик бўйи (см)	Сарик занг касаллиги билан зарарланиши, (%)
		Бошоқлаш (муддати)	Тўлиқ пишиш (муддати)		
1.	Крошка-назорат	6/05	6/06	91,1	40
2.	С60/60	4/05	4/06	98,2	5
3.	С195/02	6/05	3/06	87,4	0
4.	С196/03	7/05	7/06	94,6	10

5.	C10/60	7/05	4/06	100	10
6.	C60/45	6/05	3/06	97,4	10
7.	C95/01	8/05	6/06	109	5
8.	C96/03	5/05	3/06	102	10
9.	C74/63	4/05	4/06	91,2	5
10.	C47/97	7/05	9/06	110	5
	Sx %	2,4	4,1	2,7	
	ЭКФ _{0,5}	12,4	3,7	10,8	

Бошоқли дон экинларнинг маҳсулдорлиги маҳсулдор поялар сони, бошоқдаги дон сони, 1000 та доннинг вазни каби кўрсаткичлар билан белгиланади. Ўрганилган тизмаларда маҳсулдор поя сони 3,6 донадан 4,7 донагача бўлиб, юқори кўрсаткич C196/03(4,7), C196/03 (4,6), C60/60 (4,3) тизмаларидан олинган.

2- жадвал

Селекцион кўчатзорида ўрганилган юмшоқ буғдой тизмаларининг қимматли белги хусусиятлари.

№	Нав тизма	Маҳсулдор поя сони, дона	1000 та дон вазни, грамм	Ўртача. дон ҳосилдорлиги г/м ²
1.	Крошка-назорат	3,6	41,1	550
2.	C60/60	4,3	46,1	655
3.	C195/02	4,4	39,5	730
4.	C196/03	4,6	42,8	770
5.	C10/60	3,8	40,7	667
6.	C60/45	3,7	45,8	747
7.	C95/01	4,0	41,3	837
8.	C96/03	4,7	39,4	660
9.	C74/63	4,1	41,3	603
10.	C47/97	4,3	39,6	584
11.	Sx %	3,3		
12.	ЭКФ _{0,5}	4,1		

Ҳосилнинг юқори бўлишида бошоқдаги дон сони ва вазни муҳим кўрсаткич бўлиб, май ойининг охири ва июн ойи бошларидаги ҳароратнинг кескин кўтарилиши бошоқдаги дон сонига салбий таъсир кўрсатади.

Хулоса. Тажрибамизда бита бошоқдаги донлар сони 46,2 донадан 60,1 донагача бўлиб, юқорик ўрсаткич C 96/03, C 195/02, C 74/63 тизмаларидан

олинди. 1000 дон дон вазни ўрганилган тизмаларда 39,4 граммдан 46,1 граммгача бўлиб, С 60/60, С 60/45 ва С 196/03 тизмалари 1000та дон вазни бўйича ўрганилган тизмалардан устун эканлиги аниқланди. Ҳосилдорлик бўйича олинган маълумотлар шуни кўрсатадики, ўрганилган нав ва тизмаларидан олинган дон ҳосилдорлиги 550 г/м² дан 837 г/м²гача бўлиб, энг юқори ҳосил С 95/01 (837 г/м²), С196/03 (770 г/м²), С195/02 (730 г/м²) тизмаларидан олиниб, стандарт навларига нисбатан 237 – 170 г/м² фарқ кузатилди. Бу тизмаларни кўпайтириб янги серҳосил навларни яратиш ва дастлабки материал ҳам сифатида қўлланишни тавсия этамиз.

Адабиётларруйхати

1. Жўраев Д, А.Амонов, Ш.Дилмуродов, А.Мелиев. “Ташқи муҳит омилларининг юмшоқ буғдой нав ва намуналар ҳосилдорлиги ва сифат кўрсаткичларига таъсири” Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги журнали. №1. 2015. – Б.31-32.
2. Сиддиқов Р.И. Суғориладиган ерларда кузги буғдой етиштириш технологиясини такомиллаштиришнинг илмий-амалий асослари. диссертацияси автореферати. Тошкент.:2007.-Б.29-30 ..
3. Shukurovna, Q. U., & Shodmonovich, A. S. (2023). KUZGI YUMSHOQ BUG ‘DOYNING «QIPCHOQSUV» NAVINING O ‘SISHI, RIVOJLANISHI, HOSILDORLIGIGA EKISH VA O ‘G ‘IT ME‘YORLARINING TA‘SIRI. *AGROINNOVATSIYA*, 1(1), 96-102.
4. Shukurovna, Q. U. (2023). YUMSHOQ BUG ‘DOY NAV VA TIZMALARINI SELEKSIYA KO ‘CHATZORIDA QIMMATLI BELGI XUSUSIYATLARINI O ‘RGANISH. *AGROINNOVATSIYA*, 1(1), 46-49.
5. Juraev, D. T., Dilmurodov, S. D., Kayumov, N. S., Xujakulova, S. R., & Karshiyeva, U. S. (2023). Evaluating Genetic Variability and Biometric Indicators in Bread Wheat Varieties: Implications for Modern Selection Methods. *Asian Journal of Agricultural and Horticultural Research*, 10(4), 335-351.

6. Dzhivanov, T. O., Turayev, M. H., & Karshiyeva, R. U. (2023, October).

THE INVERSE PROBLEM OF FINDING THE RETARDATION FACTOR a_2 AND THE DIFFUSION COEFFICIENT D IN A SUBSTANCE TRANSPORT EQUATION IN A HOMOGENEOUS POROUS MEDIUM. In *Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences* (Vol. 2, No. 10, pp. 51-56).

7. Шерзод ҚУЗИЕВ, “КУНГАБОҚАР КАЛТА ПОЯЛИ НАВЛАРИНИНГ МАҲСУЛДОРЛИГИ” О‘ЗБЕКISTON QISHLOQ VA SUV XO‘JALIG JURNALI, MAXSUS SON [3]. 2023

8. Ш.ҚЎЗИЕВ, “БАҚЛАЖОННИНГ ЭРТАПИШАР, БЎРТМА НЕМАТОДАСИГА ЧИДАМЛИ, ИСТИҚБОЛЛИ ЛИНИЯЛАРИ” О‘ЗБЕКISTON QISHLOQ VA SUV XO‘JALIG JURNALI, MAXSUS SON [3]. 2023